

UDK 1Thomas Aquinas, sanctus
27–172.2<https://doi.org/10.31337/oz.76.3.5>

Pregledni rad

Primljeno: 26.10.2020.

Prihvaćeno: 25.5.2021.

Stvoriteljsko–providnosna struktura prema Tomi Akvinskomu

Maja Herman Duvel*

Sažetak

Čovjek se u svojoj naravnoj težnji za istinom pita o počecima postojanja i o načinu funkcioniranja svijeta — ne samo u pojedinim prirodnim zakonitostima, nego ga zanima i logos svijeta kao cjeline. Odgovor Tome Akvinskoga moguće je prikazati kroz stvoriteljsko–providnosnu strukturu. U radu su na sintetičan način prikazane detaljne Akvinčeve analize pitanja o stvaranju, providnosti i upravljanju, kao što su razrađene u njegovim djelima *Summa theologiae*, *Summa contra gentiles* i *Quaestiones disputatae de veritate*. Razumijevanje pojmova stvaranja, kao božanskoga djelovanja kojim cijelo biće proizlazi iz univerzalnoga uzroka svega bitka, i providnosti, kao Božjega atributa znanja i volje o privođenju svega k svrsi, omogućuje uvid u jedinstvenu strukturu svijeta kojemu je i prvo načelo proizlaženja i konačna svrha Bog u svojoj dobroti.

Ključne riječi: stvaranje; providnost; Bog; upravljanje; poredak; savršenstvo; dobrota

Uvod

Izrazi stvaranje i providnost bitan su dio povijesti filozofske misli. O njima su raspravljali Platon, stoici i neoplatonici, a za razvoj misli osobito su zaslužni Augustin, Boetije, Albert Veliki i Bonaventura. Jedan od najvažnijih autora koji je o njima filozofski promišljao i dokazivao njihovu istinitost bio je Toma Akvinski. Prema Tomi čovjek je snagom svojega uma sposoban dosegnuti ne samo Božje postojanje, nego i njegovo stvoriteljsko–providnosno djelovanje u svijetu. Svoj pristup i argumente Akvinac sučeljava sa snažnim prigovorima, kojima bi se mogli nadodati i brojni prigovori koje podastire moderna znanost. No budući da proučavanje gibanja, nenužnosti i svrhovitosti kao takvih, a ne ako se tiču bića kao bića i njegovih uzroka, ne omogućava da dosegnemo spoznaju Boga, Toma Akvinski svoje odgovore smješta prvenstveno na razinu metafizike bitka, zbilje

* Maja Herman Duvel, mag. phil., Fakultet hrvatskih studija, Sveučilišta u Zagrebu. Adresa: Borongajska cesta 83d, 10000 Zagreb, Hrvatska. ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9017-8985>. E-adresa: maja.herman3@gmail.com

bivanja ili zbiljnosti bivstvovanja (*esse, actus essendi*). Jedino u svjetlu tvornoga, egzemplarnoga i svršnoga uzroka moguće je nadići osjetilnu i mjerljivu zbilju, te dosegnuti božansku stvoriteljsko–providnosnu strukturu (Owen, 2018).¹

1. Stvaranje kao odnos Stvoritelja i stvorenja

Summa theologiae započinje dokazima da je Bog jednostavni bitak koji subzistira po sebi, koji je dobar, savršen i vječan po svojoj biti, a čije djelovanje uključuje njegovo znanje, volju i moć na najizvrsniji način. Bog zna i hoće samo ono što je dobro, i toliko je moćan da može stvoriti bića koja kroz različite stupnjeve dobrote i bitka odražavaju njegovu dobrotu.

Kada kažemo “stvaranje”, na um nam prvo pada ideja izvora, podrijetla, postajanja, tj. tvornoga uzroka. Na koji je način Bog tvorni uzrok? Prema Tomi Akvinskomu, Bog je kao bitak koji subzistira po sebi jednostavan i jedan. Sva ostala bića nemaju svoj bitak od sebe, što znači da postoje samo tako što participiraju² na bitku. Iz toga slijedi da je nužno da ih uzrokuje ono prvo, jedno, savršeno, nestvoreno biće koje postoji po svojoj biti (STh I, q. 44, a. 1; Toma Akvinski, 1993, SCG lib. 2, cap. 15).³

Govoreći o Božjoj jednostavnosti, Toma Akvinski primjećuje da Bog ni na koji način nije tvarni ni oblikovni uzrok bića. Ako bi Bog bio “duša svijeta”, oblikovno počelo svih stvari ili prva tvar, on bi ulazio u sastav s drugim bićima na način da bi njegova imanentnost ovomu svijetu isključila njegovu transcendentnost te bismo zapali u panteizam (STh I, q. 3, a. 8; Toma Akvinski, 1993, SCG lib. 1, cap. 17–18; Elders, 1995, 251–255). Kakav je tada Božji odnos prema tvari i obliku? Bog je univerzalni uzrok stvari ukoliko su bića te njegova uzročnost obuhvaća i determinacije prema supstancijalnim i akcidentalnim oblicima, kao i sve što na bilo koji način pripada njihovoj bitku. Toma zaključuje da ni prva tvar⁴ nije isključena iz takvoga proizlaženja iz prvoga načela (STh I, q. 44, a. 1), iako je realno tvar stvorena zajedno s oblikom (STh I, q. 44, a. 2).

1 Naziv *stvoriteljsko–providnosna struktura* (engl. *creation–providence framework*) preuzeta je od Hughja Owena. Prema toj strukturi moguće je jasno razlučiti dva vida Božjega djelovanja u odnosu na svijet: stvaranje i providnosno upravljanje. Bog je stvorio svijet kao prvi i jedini uzrok bitka bića, tvari, vremena, mjesta, prostora i okvira prirodnih zakona. Nakon stvaranja započelo je vrijeme providnosti i upravljanja, kada na djelu više nije samo Bog kao prvi uzrok bitka bića, nego i drugotni uzroci, koji pak djeluju unutar okvira prirodnih zakona. Termin *struktura* pritom valja razlikovati od termina *poredak*. Tako unutar stvoriteljsko–providnosne strukture Toma Akvinski razlikuje nekoliko različitih poredaka, od kojih su dva najvažnija poredak proizlaženja iz počela i poredak usmjerenja stvorenja jednih prema drugima i prema Bogu kao njihovoj svrsi.

2 Participirati kod Tome znači biti sekundaran, biti ovisan o nekom prvom koji nešto ima po sebi. Stvaranje znači participiranje na nivou bitka.

3 Citate koji su izvorno na drugim jezicima prevela je na hrvatski autorica rada.

4 Zašto Toma umjesto o toj čistoj potencijalnosti koja je prva tvar ne govori radije o tvarnim stvarima? Zato što bi tada mogao govoriti samo o određenom aspektu bića (o biću ako je neko određeno, determinirano biće), te ne bi mogao dosegnuti pitanje o postojanju tvari, pa ni bića ako je biće (Elders, 1995, 460–461).

Akvinac uvodi pitanje o još jednoj uzročnosti, onoj egzemplarnoj. Egzemplarni uzrok služi kao mjera, model, odnosno kao »oblik koji nešto imitira prema nakani djelatelja, koji si predodređuje cilj« (Toma Akvinski, 1970, *De veritate*, q. 3, a. 1). Bog u svojoj mudrosti sadrži u sebi pojmove ili ideje svih stvari, tj. egzemplarne oblike. One se u Bogu ne razlikuju od božanske biti, iako su u odnosu na različita stvorenja mnogostruke — prema tomu kako svako biće ostvaruje sličnost s idejama u Bogu, odnosno participira na božanskoj sličnosti. Na taj je način Bog prvi egzemplarni uzrok svih stvari (STh I, q. 44, a. 3).

Iskustvo nas uči da stvari kakve jesu ne nastaju i ne nestaju slučajno jer slučaj, ma koliko god u njega energije unijeli, rezultira kaosom. Sva bića — bilo naravnim, bilo osjetilnom, bilo umnom težnjom — idu za određenim ciljem, određenom svrhom kao za svojim dobrom. No »ništa ne spada pod pojam dobroga i poželjnoga nego ako participira na Božjoj sličnosti« (STh I, q. 44, a. 4), što znači da sva stvorenja nastoje steći sličnost s božanskim savršenstvom i dobrotom. Bog je, za razliku od toga, onaj koji samo djeluje (*agens tantum*), a da pritom ništa ne stječe i ne doseže nikakav cilj jer mu ništa ni ne manjka. Kada djeluje, Bog »samo želi priopćavati svoje savršenstvo, koje je njegova dobrota« (STh I, q. 44, a. 4). Budući da je »svrha Božja u stvaranju da se njegova dobrota priopći (*bonitas Dei communicanda*), a svrha stvorova da budu dionici Božje dobrote« (Bakšić, 1946, 56), to znači da je Bog u svojoj dobroti svršni uzrok svih stvari.

Ustanovili smo da je Bog tvorni, egzemplarni i svršni uzrok svih stvari, kao i prve tvari, tj. da čitav bitak proizlazi iz prvoga počela. Stvaranje je, dakle, »proizlaženje cijeloga bića iz univerzalnoga uzroka svega bitka koji je Bog« (STh I, q. 45, a. 1). Pri tom valja napomenuti da Akvinac pod proizlaženjem ne misli na nužno proizlaženje na način da se narav stvorenja ne razlikuje od svojega izvora ili uzroka (Vernier, 1995, 144–145). Ujedno, Toma razjašnjava da stvari ne proizlaze stupnjevito od Boga, nego Bog voljno i izravno stvara različita bića, kako ona duhovna, tako i tjelesna. On svaku stvar stvara »prema cijeloj njezinoj supstanciji, i ništa nestvorenoga ili od drugoga stvorenoga nije joj pretpostavljeno« (STh I, q. 65, a. 3). Cjelovita supstancija koju Bog stvara dobra je, što znači da je svako stvoreno s onim od čega se sastoji *ratio boni* (STh I, q. 5, a. 5): njegovim načinom (determinacijom ili proporcionalnošću njezinih načela), vrstom (oblikom) i poretkom (usmjerenjem prema svrsi).

Proizlaženje, participacija, uzročnost, priopćavanje i ostali navedeni termini izriču da je stvaranje jedan odnos između Stvoritelja i stvorenja. Stvoriteljski odnos kazuje da stvaranje nije u pravom smislu riječi nekakvo gibanje ili promjena jer kod Božjega stvaranja jedno te isto biće nije učinilo ili pretrpjelo nikakvu promjenu (prema kakvoći, količini, mjestu ili supstanciji tvari).⁵ Ono prije i ono poslije čina stvaranja nisu ni u čemu identični, te ih je moguće povezati samo umom: »A kako aktivnost i pasivnost (djelovanje i trpljenje) potpadaju pod pojam gibanja i razlikuju se samo prema različitim odnosima [*habitudines*], kao što

5 Na sličan način Toma argumentira da stvaranje nije ni gibanje ni promjena i u: Toma Akvinski, 1993, SCG lib. 2, cap. 17.

je rečeno u Fizici III, slijedi da, ako uklonimo gibanje, ne ostaju doli različiti odnosi [*habitudines*]⁶ u Stvoritelju i stvorenom» (STh I, q. 45, a 2).

Zato je stvaranje bolje izricati terminima činidbe (*facere et fieri*) nego terminima gibanja i promjene, mijenjanja (*mutare et mutari*) jer činidba kazuje ono što uzrok i učinak imaju jedno u odnosu na drugo. Termin gibanja i promjene kazuju samo posljedicu činidbe, no njima se ipak služimo jer su bliži našem načinu shvaćanja.⁷ Gledajući stvaranje pod tim vidom gibanja ili promjene, stvoriti znači »načiniti nešto ni iz čega« (STh I, q. 45, a. 1). Krajnja je točka takvoga gibanja samo stvorenje (STh I, q. 45, a. 3).

Stvaranje, dakle, ne pretpostavlja ništa, nikakvo biće. Toma pojašnjava da postoje dva moguća značenja izraza *creatio ex nihilo*, ovisno o dva razumijevanja prijedloga *ex* (”iz”): uzastopni poredak, čije je polazište ne–biće koje prethodi, ili da nešto nije sazđano od nečega (STh I, q. 45, a 1). U oba slučaja isključuje se tvarna uzročnost, a izriče se jednostavni slijed. Copleston (1989, 361) pojašnjava da izraz *ex nihilo* ni u kojem slučaju ne valja uzeti kao da je ”ništa” tvorni uzrok ili pak tvarna građa za stvaranje svijeta. No ne valja izgubiti iz vida da stvaranje nije gibanje ili promjena u pravom smislu riječi, te da stoga u činu stvaranja nema slijeda. Stvoriti i biti stvorenim zbiva se istodobno, tj. stvaranje je trenutačno (STh I, q. 45, a 2; Toma Akvinski, 1993, SCG lib. 2, cap. 19).⁸

Promišljajući o stvaranju pod vidom odnosa, možemo ga promatrati kao djelovanje i kao trpljenje. Gledajući aktivno, stvaranje je božansko djelovanje koje nije ništa drugo do božanska bit. Stoga ono u Bogu ne može biti realno, nego samo pojmovno. U protivnom bi »takav odnos u Bogu bio ili identičan s božanskom supstancijom ili bi bio jedan akcident u Bogu« (Copleston, 1989, 362; usp. Toma Akvinski, 1993, SCG lib. 1, cap. 23; lib. 2, cap. 12), odnosno Bog bi u svojem bitku ovisio o stvorenjima. Gledajući pasivno ili trpno, stvaranje je u stvorenju realni odnos prema Stvoritelju kao načelu njegova bitka (STh I, q. 45, a. 3).⁹ To je odnos potpune, realne ovisnosti.

Budući da Bog stvara bitak stvari, stvorenima se u punom smislu riječi mogu nazvati samo subzistirajuća bića (*subsistentibus*), tj. supstancije. Za sve ono što se tiče supstancije, a nema bitak, poput oblika i akcidenata, bolje je reći da koegzistiraju nego da su bića, tj. da su sustvoreni radije nego stvoreni (STh I, q. 45, a. 4) ili da nisu stvoreni po sebi, nego akcidentalno (STh I, q. 45, a. 8).

6 Toma umjesto *habitus* bilježi da, kada gibanju uklonimo djelovanje i trpljenje, ostaje *relatio* (STh I, q. 45, a. 3 co.).

7 »Naš razum ipak poima stvaranje na način promjene (*ad modum mutationis*), jer jednu stvar promišlja najprije kao da ne bivstvuje, a iza toga kao da bivstvuje« (Bakšić, 1946, 14, bilj. c).

8 Stjepan Bakšić (1946, 14, bilj. d) ovako to objašnjava: »Budući da stvaranje nije gibanje, slijedi, da u njemu nema nikakva prije i poslije. Stvaranje se ne može proizvesti čest po čest, nego se ono zbiva u jednom hipu (tot in instanti). Ili u njemu se ne može razlikovati *fieri* i *factum esse*, t.j. nastajanje i završetak stvaranja.« U *De aeternitate mundi* pak stoji: »Ne tvrdimo, naime, da je stvoreni svijet u pretpostavci vječnog postojanja nekoć bio i ništavilo, nego tvrdimo da mu je narav takva da bi bio ništa kad bi bio prepušten sam sebi« (Toma Akvinski, 2005, 163–165).

9 Toma Akvinski razlikuje realni odnos, koji postoji u samoj naravi dviju stvarnosti koje su u odnosu, i pojmovni odnos, koji je samo u razumu koji uspoređuje dvije stvarnosti (STh I, q. 28, a. 1 co.).

Rekli smo da stvoriti znači ni iz čega načiniti bitak uzet apsolutno, a ne partikularno biće. Takav univerzalni učinak može proizići samo iz univerzalnoga i prvoga uzroka, koji je beskrajno moćan, a to je Bog. Zato Toma zaključuje da je takvo stvaranje čin koji je vlastit Bogu (STh I, q. 45, a. 5).¹⁰ Nijedno stvoreno biće ne može načiniti bitak uzet apsolutno: ni svojom vlastitom moći, niti pritom može poslužiti kao sredstvo ili pomoć, a još je besmislenije takvu moć pripisati nekomu tijelu, jer tijela djeluju po dodiru i gibanju, što zahtijeva nešto već postojeće.

Toma Akvinski pita se i o vremenu, trajanju i redosljedu stvaranja (STh I, qq. 46 i 65–74).¹¹ U svojim se odgovorima oslanja na Božju objavu jer se filozofskim umovanjem tu malo toga sa sigurnošću može reći ili, u najmanju ruku, može se reći da određene tvrdnje nisu protivne ljudskom razumu. Jedno se ipak može filozofski potvrditi: Bog je istodobno stvorio tvar, vrijeme, mjesto i prostor (STh I, q. 46, aa. 1 i 3).¹²

Iako Bog može stvoriti nebrojena stvorenja, tj. trajno stvarati bitak bića ili stvari u cjelini njihove supstancije, njegovo je djelo stvaranja završeno (STh I, q. 73, a. 1). Time je svijet dosegnuo svoje prvo savršenstvo, koje se sastoji u savršenstvu supstancije zahvaljujući cjelovitosti dijelova. Po završetku djela stvaranja Bog je počeo upravljati svojim stvorenjima i pokrenuo ih je da sama djeluju, čime je započelo njihovo kretanje prema drugomu savršenstvu, koje je svrha svijeta. No kako razumjeti neprestanu pojavu novih stvari u svijetu? Akvinac tumači da su sve kasnije pojave i stvari koje nalazimo u svijetu na određeni način već postojale u prvotnom dijelu stvaranja i time nisu u potpunosti nove:

»Neke su predegzistirale tvarno. [...] Neke druge su predegzistirale ne samo tvarno, nego i uzročno, kao što su pojedinci koji se sada rađaju postojali u prvim pojedincima svoje vrste. Nove pak vrste, ako se pojavljuju, predegzistirale su u određenim aktivnim moćima [...] koje su postojale od početka, čak i ako su se proizvele nove vrste tih životinja. I neke životinje se pojavljuju prema novoj vrsti iz miješanja životinja različitih vrsta, kao kad se od magarca i konja rodi mula, no i one su uzročno predegzistirale. [...] Neke su druge predegzistirale prema sličnosti, kao što su to duše koje se sada stvaraju« (STh I, q. 73, a. 1).

10 Toma kroz cijeli niz argumenata dokazuje nemogućnost svakoga posredništva u činu stvaranja (Toma Akvinski, 1993, SCG lib. 2, cap. 21).

11 Pitanju o vječnosti svijeta Toma posvećuje čak osam poglavlja (Toma Akvinski, 1993, SCG lib. 2, cap. 31–38).

12 U *De aeternitate mundi* Toma se pita o mogućnosti da je Bog stvorio svijet koji oduvijek postoji. Dokazuje da tu nema pojmovnoga proturječja jer za Boga, koji kao tvorni uzrok stvara trenutačno, a ne u rasponu gibanja, nije nužno da je trajao prije no što je stvorio svoj učinak. Ali beskrajno trajanje svijeta, koje uključuje slijed i promjene, nije moguće poistovjetiti s Božjom vječnošću (*tota simul*). Bez obzira je li svijet oduvijek ili nije, Toma u oba slučaja zastupa pojam stvaranja. Tu vidimo da Akvinac jasno razlikuje tri razine ljudske spoznaje i znanja: znanstvenu, filozofsku i religiozno–teološku. Svoje filozofske tvrdnje ne prilagodava ondašnjim znanstvenim spoznajama, niti svoje teološke tvrdnje (stvaranje u sedam dana) prilagodava svojim filozofskim spoznajama. Time ukazuje na granice svake discipline, a potom i na težinu znanja koje imamo zahvaljujući Božjoj objavi. Za daljnje uvide u pitanje razlikovanja i dijaloga spomenutih disciplina usp. Novina i Gavrić, 2018. Za različite argumente hrvatskih filozofa o problemu vječnosti svijeta usp. Tadić, 2000.

2. Božja providnost i upravljanje

Prema Tomi Akvinskomu, pitanje o Božjoj providnosti i upravljanju postavlja se nakon što je ljudski um uspio rasvijetliti određene istine o božanskom bitku i djelovanju. Samo prvo apsolutno biće, koje je uzrok svekolikoga bitka bića, može suvereno providati i vladati cjelokupnim stvorenjem, tj. usmjeravati ga k njegovu drugomu savršenstvu ili svrsi. Toma govori o božanskoj providnosti (STh I, q. 22) i o božanskom upravljanju (STh I, qq. 103–105). Time ta dva pitanja zaokružuju cjelokupnu Akvinčevu stvoriteljsko–providnosnu strukturu.

Osvrnimo se prvo na značenje pojmova providnosti i upravljanja. Kada je riječ o providnosti, navodi Boetijevo objašnjenje da je providnost spoznaja »koja, smještena daleko od najnižih stvari, odmah kao s uzvišenoga vrhunca sve provida« (Toma Akvinski, 1970, *De veritate*, q. 5, a. 1). Tomu objašnjenju nadodaje da je providnost u Bogu atribut koji uključuje i znanje i volju jer se odnosi na poznavanje sredstava ako su u vidu svrhe, tj. ako su usmjerena k svrsi. Providnost je, dakle, plan ili zamisao o privođenju svega k svrsi (STh I, q. 22, a. 1), a koja je božanska dobrota. Ona predegzistira u Božjem umu kao razboritost, praktično znanje, a uključuje kako privođenje k svrhovitosti, tako i poredak dijelova u cjelini. Kao božanski atribut, ta je promisao o poretku vječna, tj. »pravilo providnosti s njime je sjedinjeno« (Toma Akvinski, 1970, *De veritate*, q. 5, a. 5), iako se ne odnosi na Boga samoga, jer on je sam svoja svrhovitost, nego na njegova stvorenja. No, konkretna je realizacija toga plana vremenita i naziva se upravljanjem. Bog, koji providnosno može uspoređivati postojeća sredstva s još neostvarenom svrhom, može isto tako uspješno privoditi svoja bića k svrsi radi koje su stvorena. Zato Akvinac može zaključiti: »Upravljanje nije ništa drugo do vođenje onih kojima se upravlja prema svrsi koja je neko dobro« (STh I, q. 103, a. 3).

Na koji se način razlikuju stvaranje i providnost? Toma primjećuje da u stvarima postoje dva različita poretka: poredak proizlaženja iz počela i poredak usmjerenja k svrsi (Toma Akvinski, 1970, *De veritate*, q. 5, a. 1). Stvaranje je božansko umijeće kojim Bog tvori stvari i razvrstava ih prema različitim stupnjevima,¹³ a providnost je praktično znanje o njihovu usmjerenju prema svrhovitosti. Kao što je prvo načelo proizlaženja i konačna svrha stvari isti Bog u svojoj dobroti, tako je i način proizlaženja i način usmjeravanja k svrsi isti (Toma Akvinski, 1970, *De veritate*, q. 5, a. 4).

Sve stvari, kako univerzalne tako i partikularne, nužno spadaju pod Božju providnost jer Bog je prvi i univerzalni uzrok cjelokupne stvarnosti. Partikularni uzroci mogu uslijed djelovanja nekoga drugoga partikularnoga uzroka ne ostvariti svoj učinak, ali ništa ne može izmaknuti poretku univerzalnoga uzroka. Stoga, »nužno je da sve, ukoliko participira na bitku, utoliko bude podložno božanskoj providnosti« (STh I, q. 22, a. 2 co.). Na taj način Božja providnost može dopustiti da se u partikularnim stvarima dogode određeni nedostatci ili lišenosti,

13 »Ars divina dicitur respectu productionis rerum; sed dispositio respectu ordinis productorum« (Toma Akvinski, 1970, 141, *De veritate*, q. 5, a. 1).

koje nazivamo zlom, jer ona ujedno može omogućiti da se tako ostvari još veće i savršeno dobro svijeta (Toma Akvinski, 1970, *De veritate*, q. 5, a. 4). Stvorenja se ne mogu udaljiti od poretka svojega proizlaženja, ali se mogu udaljiti od poretka svojega usmjerenja k svrsi, iako nikada ne mogu u potpunosti biti izvan poretka providnosti (Toma Akvinski, 1970, *De veritate*, q. 5, a. 5).

Akvinac uočava da čovjek, kao razumno stvorenje koje slobodnom voljom može odlučivati i izabirati, nije samo onaj koga providnost usmjerava, nego i onaj koji provida, koji može sam sebe usmjeravati k svojoj svrsi. Čovjek nije unaprijed determiniran u svojim činima te je sposoban s razboritošću usmjeravati se i izabirati svoje čine. No, budući da je Bog prvi uzrok njegove slobodne volje ili njegove providnosti, ona je podređena Božjoj providnosti: »Stvorenja kojima je providnost darovana nisu svrha svoje providnosti, nego su usmjerena k drugoj svrsi, koja je Bog. Stoga je nužno da ispravnost svoje providnosti dobivaju od božanskoga pravila. [...] Što više jedno stvorenje prijanja uz pravilo onoga koji prvi provida, tim je poredak njegove providnosti utvrđeniji u ispravnosti« (Toma Akvinski, 1970, *De veritate*, q. 5, a. 5).

Bog se providnosno brine za sve stvari: za one koje je on izravno uzrokovao i za sve ono što one uzrokuju, jer upravo im on omogućava uzročno djelovanje. Božanska providnost nužno ostvaruje svoju svrhu, koja je božanska dobrota. Budući da Bog želi da svijet savršeno odražava Božju dobrotu, što uključuje različite stupnjeve bića, određeni se učinci nužno ostvaruju preko nužnih uzroka, a drugi se učinci ostvaruju na nenužan način preko nenužnih uzroka (STh I, q. 22, a. 4). Tako se kod ljudi nužno ostvaruje dobar Božji poredak, ali na nenužan način. Ako čovjek, providajući sam za sebe, čuva pravi poredak kako priliči razumnomu stvorenju, onda i Bog u svojoj providnosti čini da mu sve služi na dobro. Ali ako čovjek ne čuva pravi poredak, onda Bog u svojoj providnosti uspostavlja poredak tako da se nad tim čovjekom uspostavlja pravednost (Toma Akvinski, 1970, *De veritate*, q. 5, a. 7).

Što se tiče upravljanja, rekli smo da je ono konkretna realizacija Božjega plana providnosti. Samo prvi univerzalni uzrok može upravljati svijetom jer je njegova dobrota svrha ili svršni uzrok svega što postoji. To znači da je upravljanje privođenje bića k njihovoj svrsi ili davanje savršenstva. Bog upravlja kako nepropadljiva, tako i propadljiva bića, kako ono univerzalno, tako i pojedinačno, kako determinirane pojave, tako i slobodne ljudske čine, ali na različite načine: »Jer neka prema svojoj naravi po sebi djeluju, kao da imaju vlast nad svojim činima. I njima Bog upravlja ne samo tako da ih pokreće djelujući u njihovoj nutrini, nego ujedno tako da ih on vodi dobru i udaljava od zla pomoću zapovijedi i zabrana, nagrada i kazna. No Bog tako ne upravlja iracionalnim stvorenjima, nad kojima samo djeluje i ona ne djeluju« (STh I, q. 103, a. 5).¹⁴

Božja je providnost nad ljudima, dakle, dvostruka: čini ih onima koji sami sebi providaju, te tako oni mogu biti dobri ili loši, prema tomu čuvaju li ono što je

¹⁴ Razlike u načinu božanskoga upravljanja različitim bićima detaljnije razrađuje u: Toma Akvinski, 1970, *De veritate*, q. 5, aa. 4–7.

pravo ili ne, i božanska providnost, koja provida ljudima dobra ili zla, tj. nagrade ili kazne (Toma Akvinski, 1970, *De veritate*, q. 5, a. 7; STh I, q. 103, a. 5).

Božje upravljanje svijetom očituje se na dva načina: kroz dobar poredak, koji omogućava da se dobro ostvaruje u većini slučajeva, i kroz privođenje stvorenih stvari k njihovu savršenstvu ili svrsi (STh I, q. 103, a. 1). Svrha kojoj Bog upravlja cijeli svijet može biti samo univerzalno dobro, koje je dobro po sebi i po svojoj biti, a to je Bog sam (STh I, q. 103, a. 2). Bog je kao krajnje dobro svijeta transcendentna ili izvanjska svrha. Uz tu izvanjsku svrhu postoji i ona imanentna: poredak svijeta, s time da je svrha poretka svijeta opet transcendentna, a to je Bog u svojoj dobroti. Sva stvorenja teže tomu da participiraju na apsolutnom dobru i da mu budu slična.

Učinak Božjega upravljanja svijetom upravo je to nalikovanje stvorenja Bogu, krajnjemu ili najvišem dobru. Stvorenje pak može sličiti Bogu na dva načina: »Kada je stvorenje dobro kao što je i Bog dobar i kada jedno stvorenje pokreće drugo k dobru, kao što je i Bog uzrok dobrote drugih« (STh I, q. 103, a. 4). Toma Akvinski zaključuje da je učinak božanskoga upravljanja dvojak: očuvanje (*conservatio*) stvari u dobru i kretanje ili gibanje (*motio*) k dobru, tj. promjena (*mutatio*) stvorenja. Gledajući pod vidom poretka svijeta, dvostruki učinak upravljanja očuvanje je različitih stupnjeva dobrote i pokretanje jednoga stvorenja od strane drugoga. Temeljno je dobro u kojem Bog čuva stvorenja njihov bitak jer bića ne postoje po sebi, nego samo participirajući na onom koji je bitak po svojoj biti. Bez božanskoga upravljanja stvorenja ne bi mogla postojati i vratila bi se u ništavilo. To znači da taj učinak upravljanja može ostvariti samo Bog, i to djelujući po sebi i izravno: »Bitak svih stvorenja u tolikoj mjeri ovisi o Bogu da ne bi mogla subzistirati ni jedan trenutak i bila bi svedena na ništa ako ih djelovanje božanske moći ne bi čuvalo u bitku« (STh I, q. 104, a. 1). U tom smislu, očuvanje je kontinuirano stvaranje jer je ono komuniciranje ili davanje bitka bez ikakvoga gibanja i izvan vremena.¹⁵ No, za razliku od stvaranja, očuvanje uključuje i Božje neizravno i akcidentalno djelovanje, što znači uklanjanje ili sprječavanje nekoga razornoga djelovanja, kao i očuvanje posredstvom drugotnih ili posrednih uzroka. Drugotni uzroci sa svoje strane također mogu čuvati stvari po sebi i izravno, kao kada razmnožavanje omogućava očuvanje vrste, i neizravno i akcidentalno, kao kada sol čuva meso da se ne pokvari. »I stoga valja reći da Bog određene stvari čuva u bitku posredstvom drugih uzroka« (STh I, q. 104, a. 2).

Što se tiče drugoga učinka upravljanja, tj. kretanja ili gibanja k dobru, Toma Akvinski objašnjava da i tu možemo razlikovati djelovanje prvoga uzroka svakoga kretanja i djelovanja drugotnih uzroka (STh I, q. 105). Bog je prvi tvorni uzrok svakoga djelovanja, svršni uzrok svake radnje i onaj koji svakomu biću daje oblik, koji je načelo djelovanja, i čuva ga u bitku. Na taj način — djelujući u svakom djelatelu — on ujedno omogućava da neko stvorenje može samo dje-

15 Elders (1995, 458) pojašnjava da stvari koje primaju bitak, koje participiraju na bitku, ne postaju nikada takve da po sebi imaju svoj bitak. Bitak imaju samo zato što im ga Bog kontinuirano pripćava ili daje.

lovati i da može pokretati i gibati druga stvorenja, tj. da stvorenja djeluju jedna na druga.¹⁶ Razlog takvoga neizravnoga Božjega upravljanja Akvinac nalazi u još većem priopćenju Božjega savršenstva stvorenjima, čime i njegovo upravljanje biva još bolje: »Jer savršenije je kada je nešto u sebi dobro i ujedno je drugima uzrok dobrote, nego biti samo dobar u sebi« (STh I, q. 103, a. 6).¹⁷

Budući da Bog djeluje kao prvi univerzalni uzrok svekolikoga bitka, ništa se ne može dogoditi mimo poretka božanskoga upravljanja. Gledajući iz te perspektive, ni za jedan događaj ne možemo reći da je slučajan ili posve neutemeljen. Sve ono što pod vidom nekoga partikularnoga uzroka izlazi iz poretka božanskoga upravljanja, nužno potpada pod njega pod vidom nekoga drugoga uzroka. Na taj način i samo zlo ulazi u poredak božanskoga upravljanja.

3. Poredak i savršenstvo stvorenoga svijeta

Toma Akvinski u svojim je argumentima o Božjem stvaranju i providnosti u nekoliko navrata spomenuo poredak i savršenstvo svijeta. Takvo je shvaćanje plod njegova razmatranja svijeta u jedinstvu i cjelovitosti. Što su prema Tomi Akvinskomu poredak (*ordo*) i savršenstvo (*perfectio*) stvorenoga svijeta? Ranije smo rekli da je Bog stvorio svijet s dva različita poretka: poretkom proizlaženja iz počela i poretkom usmjerenja k svrsi. Sve stvari su usmjerene k jedinstvenomu cilju, s jedinstvenim poretkom prema kojemu su sva stvorena bića usmjerena jedna na druga i prema Bogu, kao prema svojoj svrsi (STh I, q. 47, a. 3).¹⁸ Na taj se način stvari i razlikuju: prema tomu jesu li više ili manje savršene, tj. jesu li više ili manje slične Bogu. Budući da »nijedno stvorenje ne predstavlja savršeno prvi uzor, koji je božanska bit, i zato ju se može predstaviti po mnogima« (STh I, q. 47, a. 1), slijedi da »svijet ne bi bio savršen ako bi se u stvarima nalazio samo jedan stupanj dobrote« (STh I, q. 47, a. 2) pa Toma zaključuje da se »savršenstvo svijeta sastoji u različitosti stvari« (STh I, q. 47, a. 1).

Bića su, dakle, mnoga i različita, a međusobno se razlikuju prema tomu kako participiraju na bitku na način da su više ili manje savršena. No otkud dolazi ta mnoštvenost i različitost stvari? Ona nije stvar slučaja, različitosti tvari, poretka drugotnih uzroka ni zasluge i kazne (Tadić, 2004, 32). Toma jasno izjavljuje da je Bog taj koji želi da se stvari međusobno razlikuju i da ih ima mnogo (STh I, q. 47, a. 1; Toma Akvinski, 1993, SCG lib. 2, cap. 45). Razlog je u tomu što nijedno pojedinačno stvorenje ne može dostatno predstavljati Božju dobrotu, zbog čijega su priopćavanja i predstavljanja bića upravo i stvorena. Božja je dobrota jedna i

16 Kada Bakšić govori o fizičkom sudjelovanju Boga kod svakoga djelovanja stvorenja, on time misli na djelovanje na fizičkom području, a ne tek na moralno djelovanje, preko savjetovanja (Bakšić, 1946, 129).

17 Zanimljivo je uočiti koliko je Akvinčevo razmatranje protivno modernim prikazima Boga kao onoga koji umanjuje ljudsku slobodu i djelovanje, prikazuje Boga kao velikoga tiranina koji vlada apsolutistički. Bog prema Tomi Akvinskomu čovjeku upravo daje da bude, da se giba i da djeluje, i daje mu dostojanstvo čuvara i upravitelja stvorenja.

18 Za cjelovitiji prikaz Tomina nauka o poretku u svijetu usp. Elders, 1995, 265.

jednostavna, no kako ju svako stvorenje može odražavati samo djelomično, druga stvorenja nadopunjavaju taj nedostatak. Na taj način »cijeli svijet participira na božanskoj dobroti i predstavlja ju savršenije nego bilo koje drugo stvorenje« (STh I, q. 47, a. 1).

Bog u svojoj mudrosti uzrokuje ne samo da su stvorenja mnoga i da se razlikuju, nego i da su nejednaka. Svako stvorenje je dobro, ali nijedno nije najbolje, nego je najbolje u razmjeru prema cjelini. To znači da je najbolji, prema svojem modusu stvorenja, samo cijeli svijet (STh I, q. 47, a. 2). Zasebna stvorenja su, dakle, nejednaka, više ili manje dobra, te se i kroz njihove stupnjeve dobrote ostvaruje savršenstvo svijeta.

Kako Toma klasificira stvorenja? Razlikuje tvarni (numerički) i oblikovni porijekal (STh I, q. 47, a. 2), a potomji dalje razrađuje govoreći o stupnjevima bitka i dobrote prema mogućnosti s obzirom na bitak (gdje razlikuje bića koja mogu izgubiti bitak i bića koja ne mogu prestati postojati) te prema mogućnosti s obzirom na dobro (STh I, q. 48, a. 2). Tu razlikuje bića koja su na taj način dobra da nikada ne mogu biti netvorna¹⁹ u dobru i bića koja su na taj način dobra da mogu biti netvorna u dobru, što ona ponekad i jesu. Upravo u toj netvornosti u dobru Akvinac vidi ono što je zlo (*ratio mali*), ali ne smatra da zlo narušava savršenstvo svijeta. Naprotiv, savršenstvo svijeta upravo i zahtijeva tu nejednakost u stupnjevima dobrote: »Dakle, kao što savršenstvo stvari u svijetu zahtijeva da ne postoje samo bića koja ne mogu propadati, nego i ona koja mogu propadati, tako savršenstvo svijeta zahtijeva i da postoje određena bića koja mogu biti netvorna u dobru, odakle slijedi da ponekad i jesu netvorna« (STh I, q. 48, a. 2).

Bog u svojoj providnosti ne sprječava zlo jer bi, sprječavajući neka partikularna zla koja dolaze od određenih stvari, uništio njihovu narav, koja je takva da može biti netvorna, da može podbacivati u dobru. Bog dopušta određena zla, iako ona štete partikularnim dobrima, kako bi očuvao neke univerzalne naravi i raznolikost stupnjeva, tj. kako bi providio dobro neke univerzalne naravi i dobro cijeloga svijeta. Time on izbjegava da se ne ostvare mnoga dobra, a samomu svemiru nadodaje određenu ljepotu (STh I, q. 23, a. 5; Toma Akvinski, 1970, *De veritate*, q. 5, a. 4).

Zaključak

Prema Tomi Akvinskomu, ljudska potraga za istinom ne zaustavlja se na razumijevanju iskustvene zbilje i pojmovnih bića, pa čak ni na otkriću prvoga bića, nego se pita o početku postojanja te želi rasvijetliti način na koji svijet funkcionira — ne samo u smislu pojedinačnih zakona prirode, nego i u smislu *logosa* svijeta kao cjeline. Odgovor Tome Akvinskoga moguće je prikazati kroz stvoriteljsko–providnosnu strukturu. Ona kazuje da Bog predstavlja početak i svršetak

19 Razni prevoditelji izraz *causa deficiens* prevodili su u odnosu na *causa efficiens* kao “ne–tvorni” (Pavlović) ili “netvorni” (Ladan) uzrok, ili pak, kada je riječ o volji, kao “ras–tvornu” volju (Kušar) (Tadić, 2004, 28).

cjelokupne stvarnosti i svake pojedine stvari. Božje djelo stvaranja predstavlja jedan početak, nakon kojega je uslijedilo vrijeme providnosti i prirodnih procesa, tj. doba Božje providnosti nad naravnim procesima.

Bog Tome Akvinskoga tvorni je, egzemplarni i svršni uzrok svekolikoga stvorenja na način da stvara bića u cijeloj njihovoj supstanciji, i ništa nestvorenoga ili od drugoga stvorenoga nije im pretpostavljeno. Zato je čin stvaranja bitka bića uzetoga apsolutno djelovanje vlastito samo svemogućemu Bogu.

Kao svršni uzrok stvorenja, Bog u svojem umu i u svojoj volji ima plan ili zamisao o privođenju svega k svrsi, koja je on sam u svojoj dobroti. Taj plan ili zamisao naziva se božanskom providnošću, a njegova konkretna vremenita realizacija naziva se upravljanjem. Božanska providnost nužno ostvaruje svoju svrhu, koja je božanska dobrota, ali na nenužan način, koji uključuje drugotne ili posredne uzroke, koji mogu akcidentalno uzrokovati zlo.

Providnost uključuje kako privođenje k svrhovitosti, tako i poredak dijelova u cjelini. Svijet je proizišao od Boga s poretком i s poretком je usmjeren k Bogu u njegovoj dobroti. Prvi uzor, koji je Bog u svojoj dobroti, savršeno — prema svojem modusu stvorenja — predstavlja samo cijeli svijet, i to zahvaljujući mnoštvenosti stvorenih stvari te njihovoj različitosti i nejednakosti u stupnjevima bitka i dobrote.

Literatura

- Bakšić, Stjepan (1946). *Bog Stvoritelj: Stvaranje tvarnog i duhovnog svijeta: Svezak I*. Zagreb: Tipografija.
- Copleston, Frederick Charles (1989). *Frederik Koplston: Istorija filozofije: Tom II: Srednjovekovna filozofija: Avgustin — Skot*. Preveo Jovan Babić. Beograd: Beogradski izdavačko–grafički zavod.
- Elders, Leo J. (1994). *La métaphysique de saint Thomas d'Aquin, dans une perspective historique*. Paris: Librairie philosophique J. Vrin.
- Elders, Léon (1995). *La théologie philosophique de saint Thomas d'Aquin, de l'être à la cause première*. Paris Pierre: Téqui.
- Novina, Marina; Gavrić, Anto (2018). Pitanje početaka svijeta — filozofija znanosti i epistemološki oprez Tome Akvinskog. *Obnovljeni Život*, 73(3), 295–310.
- Owen, Hugh (2018). "Scoffers Will Arise in the Last Days": A Reply to Fr. Paul Robinson, FSSPX. *The Kolbe Center for the Study of Creation* (27. listopada). URL: <https://www.kolbecenter.org/scoffers-will-arise-in-the-last-days-a-reply-to-fr-paul-robinson-fsspx-2/> (06.10.2020.).
- Tadić, Ivan (2000). Problem vječnosti svijeta tematiziran u hrvatskoj tomističkoj misli. U: Anto Gavrić (ur.), *Ljubav prema istini* (str. 387–402). Zagreb: Dominikanska naklada Istina.
- Tadić, Ivan (2004). O zlu u misli sv. Tome Akvinskoga. *Crkva u svijetu*, 39(1), 6–39.
- Toma Akvinski (1888). *Sancti Thomae Aquinatis Opera omnia iussu impensaque Leonis XIII P. M. edita, t. 4: Pars prima Summae theologiae*. Romae: Ex Typographia Polyglotta S. C. de Propaganda Fide.
- Toma Akvinski (1889). *Sancti Thomae Aquinatis Opera omnia iussu impensaque Leonis XIII P. M. edita, t. 5: Pars prima Summae theologiae*. Romae: Ex Typographia Polyglotta S. C. de Propaganda Fide.

- Toma Akvinski (1970). *Sancti Thomae de Aquino Opera omnia iussu Leonis XIII. P. M. edita: Tomus XXII: Quaestiones disputatae de veritate*. Romae: Cura et studio Fratrum praedicatorum.
- Toma Akvinski (1993). *Suma protiv pogana: Suma contra Gentiles*. Svezak prvi (knjiga I–II) latinski i hrvatski tekst. Preveo Augustin Pavlović. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Toma Akvinski (2005). *Izabrano djelo*. Izabrao i preveo Tomo Vereš. Drugo znatno prošireno i dotjerano izdanje priredio Anto Gavrić. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Vernier, Jean-Marie (1995). *Théologie et métaphysique de la création chez saint Thomas d'Aquin*. Paris: Pierre Téqui.

The Creation–Providence Framework According to Thomas Aquinas

Maja Herman Duvel*

Summary

According to Thomas Aquinas, man, in his natural search for truth, inquires into the beginnings of the existence of the world and the way the world functions — not only in terms of individual natural laws, but also in terms of the logos of the world as a whole. Thomas Aquinas' answer can be presented by means of a Creation–Providence framework. The paper presents in a synthetic way Aquinas' detailed analyses of questions on creation, providence, and government, as elaborated in his works Summa Theologica, Summa Contra Gentiles, and The Disputed Questions on Truth. The conclusion is drawn that God is the efficient, exemplary, and final cause of the whole of reality such that he creates beings in their entire substance and nothing uncreated or created by someone else is presupposed. The act of creating a being absolutely, not as this or that being, is proper only to Almighty God. As the final cause of creation, God has a plan for bringing all things to a purpose, which is he himself in his goodness. This plan or idea is called divine providence, and its concrete temporal realization is called government. Divine providence necessarily accomplishes its purpose, but it does so in an unnecessary way which includes secondary or indirect causes that may accidentally cause evil. The world has come into being through God with order and with order it is directed towards God. The first example of creation is God in his goodness, and he is perfectly — according to its mode of creature — represented only by the world in its totality, owing to the multiplicity, diversity and inequality of created things.

Key words: creation; providence; God; government; order; perfection; good

* Maja Herman Duvel, mag. phil., Faculty of Croatian Studies, University of Zagreb. Address: Borongajska cesta 83d, 10000 Zagreb, Croatia. E-mail: maja.herman3@gmail.com